

Anonimnost in tajnost anketiranja: pogoj za verodostojne odgovore respondentov

---

Marko Kos

Svoboda mnenja in izražanja sta dve od največjih človekovih pravic. Prva je pasivna, ker ne prizadeva soljudi v človekovi okolici, je njegova intima, izraz njegove svetovnonazorske oblikovanosti kot posledica njegove izobrazbe in življenjskih izkušenj. Druga je javna, takoj ko gre za javno izražanje. Prizadeva njegovo okolico, je izraz človekovega notranjega sveta in prepričanja in lahko vpliva na njegove bližnje v sorodstvu, v javnosti ali pri delu. Že zaradi tega je aktivna, ker skuša prepričevati ljudi o svoji pravilnosti, skuša pridobiti somišljenike, bori se za svoj prav in nastopa proti resničnim ali namišljenim nepravilnostim, goljufijam in nepravilnostim v svoji okolici. Če ta človek ne prizadeva pravic drugih ljudi, jih ne žali ali jim ne škoduje, je to njegova pravica do takšnega izražanja mnenja. Če družba izvaja nanj pritiske, naj spremeni svoje mnenje ali ga ne izraža in molči, so to zametki tiranije in nepopolne demokracije, če sploh še govorimo o demokraciji. Takšna demokracija je psevdodemokracija. Izražanje osebnega mnenja ni dovoljeno in ima za človeka, ki trmasto vztraja pri svoji pravici, posledice za njegovo mesto v družbi, v službi in pri napredovanju. V takšnem okolju si bo pameten človek petkrat premislil, preden bo svoje osebno mnenje javno izrazil. V takšnem okolju odgovori na javnomnenjske ankete, pri katerih je znan naslovnik, niso odsev resničnega mišljenja ljudi, ampak so psevdoizraz vprašanih. Vprašani se pretvarjajo, zamolčujejo svoje mnenje, ali povedo mnenje, ki najbrž po njihovi trenutni presoji ugaja spraševalcem, ali pa sploh odklonijo odgovor.

Preglejmo, kakšne so družbene okoliščine v Sloveniji glede pravice do izražanja mnenj. V tej raziskavi nas bodo torej zanimale družbene okoliščine, v katerih je zajamčena verodostojnost javnomnenjskih anket.

Psihološke okoliščine javnomnenjskih anket

Ljudje izražajo svojo voljo neovirano, brez pritiska in sproščeno, le če jim je zajamčena popolna anonimnost. Pomislimo samo na izkušnje, ki smo jih imeli ali jih imamo pri odgovarjanju na različne telefonske ankete. Zazvoni telefon in neznan glas vas prosi, ali lahko odgovorite na naslednja vprašanja. Vprašanja so takšna, da zahtevajo od vas opredelitev, včasih so celo takšna, da niste mogli niti pomisliti nanja v tako kratkih trenutkih, ko morate dati odgovor. Te misli, izražene v besedah, so vsaj za vas intimne. Zato odklonite odgovor, ker veste, da poznajo vaše ime, saj so izbrali vašo telefonsko številko iz telefonskega imenika, kjer sta zapisana vaše ime in ulica. Takšna anketa ni anonimna, zato odgovarjajo nanjo samo ljudje, ki so preprosti, naivni ali pa blefirajo tako, kot jim pade na misel. Zato telefonska anketa v slovenskih politiziranih razmerah ni merodajna, zavaja in ni anonimna.

Če je anketiranec oseba, ki ima skrajno opozicijsko politično prepričanje, hkrati pa ima v družbi odgovoren položaj ali je javno izpostavljena, ne bo odgovarjal. Tako se zgodi, da prav tiste stranke, ki so najbolj javno napadalne, v anketi izpadejo in bodo njihovi deleži majhni. Ljudje, ki so nagnjeni k prevladujočim strankam, ki so trenutno na oblasti, bodo seveda odgovarjali brez zavor. Anketiranje torej že v izhodišču ni uravnoteženo, ampak daje pokvečen rezultat, ki ne odseva splošnega realnega razmerja mnenj v javnosti ali med volivci.

Zato je tudi volilni postopek urejen tako, da jamči osebno anonimnost. To ni tako kot jeseni leta 1945, ko sem moral kot predstavnik OF sedeti blizu skrinjic in poslušati, ali je padla kroglica v »črno« skrinjico reakcije. Vedel sem za mnenje ljudi, saj sem jih v ulici in iz vsakodnevnih razgovorov in opomb poznal, in začudil sem se, da skoraj nihče ni vrgel v črno skrinjico, čeprav bi to od njega pričakoval. Tudi kdor jo je, ga nisem izdal. Še huje je bilo pred vojno v kraljevini, ko so potekale volitve z javnim izrekanjem. Oče mi je o tem pripovedoval zelo podrobno. Kdor je bil javni uradnik, profesor, učitelj, poštni ali železniški uradnik, se absolutno ni izjavil za opozicijo. Lahko se mu je zgodilo, da je bil kot učitelj premeščen v Haloze ali v Makedonijo. Takšnih primerov je bilo nešteto.

Danes je zaradi ostre politizacije in medsebojnega očrnjevanja uradnik v javni upravi in v državnih ustanovah prav tako ustrašovan, da bi se javno ne upal opredeliti za opozicijo. Osebno politično mnenje ni pravica posameznika, ki bi bila popolnoma izolirana od njegovega dela v službi in javnosti. Izkušnje ljudem nazorno kažejo, kako si lahko

stigmatiziran, če se izpostaviš s svojim mnenjem, ker sproži posledice v ozračju hipertrofiranega političnega sovraštva, izključevanja drugače mislečih v službi, od pomembnih službenih in hierarhičnih mest, kakor tudi pri napredovanju. To velja prav gotovo za politično izpostavljene poklice, kot so učitelj, profesor, urednik v medijih, uradnik v državnih skladih, ki ima opraviti z velikimi vsotami denarja ali ki odloča o stanovanjskih posojilih za posameznike, katerih prihodnost je odvisna od njega. Zato moramo upoštevati, da politika ni še postala prostor zunaj javnih ustanov, kot je civilna družba, kjer bi potekala argumentirana bitka za pravilna stališča o prihodnosti. Stališča o prihodnosti so močno izenačena, bistvo pa je v boju za oblast. To pa izključuje teoretični demokratični diskurz in spoštovanje ali strpnost do nasprotnih mnenj.

Izražanje mnenj danes ni omejeno samo na volitve ali druga politična vprašanja, ampak tudi na vprašanja okolja, ureditve mest in krajev glede lokacije novih tovarn, novih cest in avtocest. V vseh teh primerih gre za slovenski sindrom enostranskega odločanja, pri čemer se skuša uničiti ali izločiti nasprotna mnenja. Primerov imate v dnevnikih vsak dan nekaj. Nasprotniki so običajno politično opredeljeni, zato so takoj stigmatizirani kot škodljivci, državni ali vsaj lokalni sovražniki, nasprotniki dobrega življenja. Povsod so nasprotna mnenja napadena in osumljena škodljivih interesov.

Zato je civilna družba v Sloveniji pojem, kakršnega ni v Evropi, pojem nasprotnikov režima, kasta drugačnih, svojevrstnih, čudaških in vsekakor nepristojnih ljudi, ki »iščejo dlako v jajcu, kajti tudi še pri tako dobromisleči vladi je mogoče najti napako«. »Tisti, ki veliko dela, dela tudi napake« je fraza vladajočih. Pri tem je vseeno, kdo je v določeni občini na oblasti, levi ali desni. Metode so pri vseh enake, ker je ozračje takšno, polarizirano, preprosto in vulgarno. Največjega odpora so deležni varstveniki okolja, saj v Sloveniji pojem varovanja okolja še ni udomačen. Odločitve oblasti so večinoma neprofesionalne, usmerjene po trenutnih osebnih ali skupinskih interesih tistih, ki imajo pri tem finančno korist. Zato tudi najbolj profesionalne ljudi, celo akademike, omalovažujejo kot nepristojne ali pa jih uničijo z molkom. Ni možnosti za profesionalen, kritičen demokratični diskurz.

Posledica tega je, da se intelektualci umikajo iz javnega delovanja in svojih mnenj javno ne izražajo, ker jim to lahko tudi škodi pri poklicnem napredovanju. Zato se zapirajo v svoje delovno mesto in se boje povedati svoje mnenje, če je nasprotno večinskemu. Končno o cenovni svobode pri izražanju mnenj in civilnega poguma, ki ga krepi splošno ozračje v družbi – ali pa ga zatira –, bi bilo moč izreči šele po po-

drobni analizi stanja civilne družbe in njenih vplivov na odločitve kakor tudi posledic za njihove nosilce. Popolna neodzivnost oblastnih struktur na proteste mojih kolegov z univerze in inštitutov, pa tudi akademikov, proti napačnim investicijskim ali ureditvenim načrtom državnih organov, čeprav so imeli za posledico nekaj milijonov mark škode, nam potrjujejo splošni občutek. To je nasprotje dogajanju pri mojih kolegih v tujini in v Evropski zvezi, kjer je to nekaj nemogočega.

Javnomnenjske ankete pri trenutnem stanju komunikacijske tehnologije in javnega političnega ozračja so anonimne samo pri dostavi anketnih vprašanj po pošti, na katere naslovniki odgovore na obrazcih in jih nato odpošiljajo z neoznačeno kuverto na anketarjev naslov. Zato tudi edino takšne raziskave dajejo zanesljiv vzorec, ki ga ni popačil strah anketirancev. Telefonske ankete v naših razmerah ne pokažejo pristnega mnenja anketirancev.

Tudi glasovanje po internetu ni anonimno, ker ne jamči absolutne tajnosti. Ljudje ne vedo, kako se obnaša program v računalniku. Predvidevajo, da bo računalnik z odgovorom avtomatično poslal tudi njihov naslov in druge podatke. O tajnosti e-glasovanja poteka prav zdaj velika razprava v ZDA. Za zdaj tajnost in zasebnost poslovanja po medmrežju nista zajamčeni. Zajamčeni bosta šele z uvedbo tajnopisa, kar pa se kosa z zahtevo varnostnih organov pri zatiranju kriminala, terorizma in pedofilije.

Pri sedanji politični polarizaciji in boju za oblast med taboroma, ki izločata vse nasprotno misleče s pomembnejših delovnih mest po prihodu na oblast in onemogočata vse možnosti za napredovanje ali zasedbo pomembnejših vodilnih ali drugače odločilnih delovnih mest, so telefonske javnomnenjske ankete nerealne in zavajajoče. Edina zanesljiva pot je po pošti in z odgovorom v priloženi in frankirani kuverti.

Vir preplašenosti ljudi

Zanimivo bi bilo ugotoviti stopnjo preplašenosti ljudi v njihovem odnosu do ankete. Po mojih opazovanjih pri znancih, zlasti pri mlajši generaciji, lahko ugotovim, da preplašenost raste z izobrazbo in z njihovim bolj ali manj pomembnim in visokim hierarhičnim položajem v službi. V zasebnih podjetjih to ni pomembno, vendar se javno politično ne izražajo, ker velja tam nepisano pravilo, da se o politiki ne debatira. Politika nima nobenega vpliva na njihovo delo in položaj. Iz svojih stikov v Nemčiji pri koncernu Siemensu, kjer sem desetletja sodeloval s prijateljskimi strokovnjaki, vem, da je tam tako. Vedo za prevladujočo

socialdemokratsko pripadnost višjega kadra z univerzitetno izobrazbo in nasprotno usmerjenega menedžerskega kadra, vendar se o tem ni debatiralo in to ni vplivalo na napredovanje. Pri nas je tako samo v popolnoma zasebnih podjetjih.

V javnih službah, v javni upravi in v podjetjih v državni lasti, kjer imenujejo vodstva in nadzorne svete pa tudi celotno upravo državni organi, ministrstva ali celo vlada, pa je seveda drugače. Tam se ve oziroma se predvideva, kako mora biti usmerjen človek na pomembnem položaju. Ve se, da ne more biti javno izražen nasprotnik, človek, ki v svojih prispevkih, člankih ali knjigah javno nastopa za eno opcijo in se zanjo izpostavlja. Pri uradnikih na nižjih položajih in pri fizičnih delavcih je to popolnoma vseeno. Ti niso preplašeni in so v teh vprašanjih še zelo naivni in prostodušni. Ker pa napredujemo proti čedalje višji izobrazbi in čedalje večjemu deležu mladine na univerzi, postaja to vprašanje civilne družbe in njene nepovezanosti s politiko vse pomembnejše. Politično mnenje ljudi se pomika v ilegalo in strogo zasebnost. Intelektualci ne marajo izražati mnenja o ničemer, kar ni ozko povezano z njihovo stroko. Zatekajo se v stroko kot edinemu nepolitičnemu področju, na katerem ne morejo doživeti diskvalifikacij. Pa še to postaja čedalje težje, ker se tudi tu uporabljajo očrnjevanje, intrige in spodrivanje z nečednimi metodami.

Stranke bi morale delovati v svojem okolju zakonodajne oblasti, kjer se izvajajo volitve in pri tem vplivanje na volivce. Izvršilna oblast, ki pride na svoje položaje po izvolitvi v parlamentu, pa bi morala delovati že profesionalno ne glede na politično pripadnost. Ker vodi državo tako, da optimizira vse vire, postajajo zanjo bistvene strokovnost, stopnja znanja in inovativnost. To bi moral biti edini kriterij za napredovanje, ne pa strankarska pripadnost, ko se po prihodu na oblast ene opcije očisti ves državni in javni aparat do namestnikov in nadzornih svetov ter celo računovodij, tako da ostane samo ena politična pripadnost. Za Slovenijo z njenim pomanjkanjem dobrih kadrov to gotovo ni dobro. Pri takšni delitvi oblasti pa bi morala delovati civilna družba neokrnjena in neprizadeta ne glede na zamenjavo oblasti.

Razumljivo je, da ta rez v najbolj izpostavljene ljudi povzroča psihološke spremembe v vedênju. Ljudje postajajo vse bolj zaprti in neiskreni, pretvarjajo se in postajajo dvolični, kajti en obraz imajo za svojo okolico, enega pa za svoje zasebno življenje. Približno tako je bilo za časa partijskega enoumja, ko se nihče ni upal izraziti niti v svoji bližnji okolici, saj se mu je lahko zgodilo kaj neprijetnega. Vpliv na socialni kapital družbe, ki temelji na lojalnosti, zaupanju in poštenosti ter je

podlaga za visoko blaginjo in kooperativnost, je rušilen. Premosorazmeren je s stopnjo demokratičnosti, odprtosti in zlasti moči civilne družbe. Zato je največji v Ameriki, na Japonskem in v Nemčiji. O tem govori podrobna analiza v knjigi Francisa Fukuyame *Zaupanje (Trust)*, 1997.

Na podlagi takšnega stanja socialnega kapitala je mogoče razložiti neravnotežje izidov volitev z vnaprejšnjimi raziskavami javnega mnenja z anketami. Ljudje, ki so protikomunistično usmerjeni, so se pri odgovorih izmikali, tisti, ki so bili nevtralni in bolj sredinsko demokratski, so oklevali in se izražali glede politične opcije bolj intuitivno, večinoma pa so se odločali za tisto, ki je na oblasti, kajti to štejejo za nepomembno; levo ali neokomunistično usmerjeni pa so povedali svojo politično voljo brez zavor. Zato so bile leve stranke premočne glede na izid volitev, desne pa poddimenzionirane. Kajti na volitvah so ljudje volili po svojih notranjih nagibih in razmišljanjih neovirano, ker so tajne. Pri anketi so lagali, zdaj so se odločali brez ovir.

Kolikor bolj se pomika politično področje s svojo imanentno nestrpnostjo in ekskluzivnostjo na področje vsakdanjega življenja posameznikov, se pravi v civilno družbo, tem bolj se bo povečevala ta razcepljenost, s tem pa tudi umik opozicijsko (pa tudi kritično) usmerjenih iz javnosti v zasebnost, v prikrivanje svojega mnenja, v narejenost zunanje podobe posameznika, v hlinjenje naklonjenosti trenutni oblasti in njenim delegiranim zastopnikom v javnih in državnih ustanovah, v katerih se uveljavlja vsakokratna oblast. To velja seveda absolutno za medije, kajti ti so središče pritiska in boja za prikazovanje resničnosti po volji zmagovite opcije. Ni si mogoče zamisliti pritiska na urednike RTV ali medijev, ki imajo svoje mnenje, ki se ne ujema z mnenjem oblasti, v kakšni psihični dilemi žive vsak dan, ko morajo izvajati nasilje nad samim sabo, nad svojim razmišljanjem, nad rezoniranjem po drugih tirih, kot jih je navajen njihov um. Tega jim ne smemo šteti v slabo, saj je vsak človek proizvod svoje preteklosti, slabih in dobrih izkušenj, ki so mu izoblikovale njegov odnos do okolice in s tem njegov svetovni nazor. In tega ima vsak človek drugačnega. To je človeško. Ti ljudje nimajo izhoda, ker druge opcije zaposlitve ni. Ostati morajo v službi in se pretvarjati, kakor vedo in znajo. Ko se politični položaj zamenja, se zamenjajo vloge. Vendar bo vedno trpela ena polovica. Stanje zato ni zdravo, je shizofreno. Apologeti v politiki so vedno nesrečni, kajti njihovo intelektualno stališče ni stališče intelektualca, ki v vsako stvar dvomi in ničemur ne verjame. Apologetov v samoupravno-socialističnem režimu nihče ni vzel resno, zlasti ne proti koncu, ko so

se jim že posmehovali. O njih sem pisal že v svoji knjigi *Pot iz neinovacijske družbe* (Delavska enotnost, 1986). Apologete moramo torej pomilovati, ker so izrodek intelektualca, kot je pisal Karl Popper. Pravi intelektualec že po svoji definiciji za vsako politično odločitvijo ali akcijo sluti neznane sile in interese. In običajno imajo ti ljudje prav. Družba potrebuje kritične intelektualce, saj zahteva kritika veliko znanje in percepcijo. Kimavcev ne potrebuje, nikoli niso bili motor napredka. Vloga inteligence je kritično stališče do vseh vprašanj družbenega razvoja. Edino oni lahko zaslutijo v razvoju čeri, ki danes še niso vidne.

Če bi bili mediji absolutno neodvisni in samostojni, ločeni od politične oblasti, bi bil položaj kritičnih intelektualcev seveda rešen. Pisali bi tako, kot jim velewa razum. In mediji bi bili pestri, izravnani, ne pa da širijo samo eno mnenje, kar postaja uniformirano mnenje javnosti. Javnost pa je v resnici razcepljena, misli in razsoja o stvareh drugače, kot to prikazujejo mediji. Kakšna je ta medijska scena? Zlagana, ne-realna, zavajajoča. In kot takšno jo tudi sprejemajo izobraženi ljudje! In kakšna je civilna družba? Počasi zakrneva, se umika v podzemlje in ne deluje, ker ne more delovati. Mediji bi morali biti njene tipalke, njen žaromet, ki osvetljuje svet okrog nas, drži zrcalo politiki, v kateri bi se morala videti tako, kot jo presojajo ljudje. Politika brez neodvisnih medijev ne more uspešno delovati, ker nima korekturnega vodila, nima možnosti za zdravljenje svojih napačnih prijemov. Politika ne potrebuje apologetov, ampak kritike.

Zato civilna družba tako silovito reagira na strankarsko pristranskost in neobjektivnost medijev, zlasti pa javne televizije, ker s tem oži prostor civilni družbi in pritiska na demokracijo. Demokracija je zmožna vitalnosti samo tedaj, če je zagotovljen pluralizem ne samo aktivno, tako da intelektualci lahko naslavlajo svoje kritične prispevke na javnost, ampak tudi in predvsem pasivno, se pravi, da je javnost obveščena o vseh podrobnostih predlogov vlade in njenih ukrepov, tako s slabe kot z dobre strani. To je bistvo upora češke civilne družbe, ki je na prelomu leta 2000 pripeljal do največjih demonstracij v Pragi po novembrskih dneh žametne revolucije leta 1989.

Vloga medijev kot neodvisnega stebra pluralne demokracije je častna, je steber nadzora nad oblastjo, ki je nagnjena k pokvarljivosti prav zaradi »vonja po oblasti«. Brez njene vloge bi bile možne najhujše prevare in grabeži prevarantov, ki si nadenejo politično masko in uspevajo s svojimi prisvajanjem čisto brez moralnih zadržkov. Če nemški tisk ne bi odkrival umazanij v neštetih aferah, ne bi bilo čvrste nemške demokracije. Vse različne »gates« na Zahodu so vedno razkrivali mladi in

starejši novinarji s podporo direktorjev in lastnikov medijev. O razkrinkanju Nixona in Clintona govore knjige izpod njihovih peres.

Legitimna pravica strank je, da se bore za čim več privržencev, vendar naj se to godi z argumenti v soočenju vseh taborov, pri tem pa mora biti javnost oziroma civilna družba obveščena brez olepševanja in poveličevanja z obeh strani. Če piše *Newsweek* danes vse najgrše o kandidatu Alu Goru, bo jutrišnja izdaja *Newsweeka* povedala vse najgrše o Georgeu Bushu. O obeh z enako mero cinizma in privoščljivosti. Vendar ne žaljivo, ne neargumentirano, ne prostaško. Nikomur od njiju ni bilo treba sprožiti tožbe zaradi razžalitve, nikomur ni bilo treba pisati pisem z demantiji uredništvom, da »morajo to objaviti po tem in tem členu zakona o medijih«, kot se dogaja v Sloveniji. To so napravili v nenehnem valovanju sem in tja novinarji sami, novinarji, ki so zato nastavljeni in plačani v hiši sami. To je objektivno in neodvisno novinarstvo. Če danes prebiramo, kaj so napisali o Clintonovi seksualni dogodivščini, vidimo, da so bili zajedljivi, vendar pa tudi pošteni, sprejeli so njegovo javno opravičilo in niso več bezali v ozadje, kajti rečeno je bilo že vse, kar mora javnost vedeti.

Pri analizi vpliva medijev na javnost bi morali pregledati stanje politiziranosti družbe v smislu njene razcepljenosti in posledice civilne družbe kot protiuteži razcepljenosti in kot amalgama, ki mora spremeniti klimo v družbi v smeri naklonjenosti profesionalnemu reševanju družbenih problemov brez politizacije in osebnih oziroma skupinskih interesov. Vedno se ustavimo pri vlogi civilne družbe kot ključnem problemu razvoja Slovenije in njene demokracije. Zato moramo pregledati možnosti za njeno dejansko vzpostavitev, pa tudi njeno spoštovanje in upoštevanje v oblastniških strukturah kot merodajnega arbitra za vsa družbena vprašanja. Kajti v civilni družbi je profesionalna elita družbe.